

Aan: Provinciale Staten
Gemeenteraden in krimp- en
anticipeergebieden

Goes/Utrecht, 9 oktober 2013

Onderwerp: Economische vitaliteit en arbeidsmarkt in krimpgebieden

Geachte volksvertegenwoordigers,

In de afgelopen vijf jaar is er veel aandacht besteed aan de gevolgen van de demografische ontwikkelingen in ons land, veelal aangeduid met krimp. Op vaak onorthodoxe wijze hebben ministeries, provincies en gemeenten samengewerkt om diverse vraagstukken en opgaven in beeld te brengen, te analyseren en op te pakken. Kennis, ervaring en ideeën komen samen in het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling en zijn veelal terug te vinden op de website www.vanmeernaarbeter.nl. De werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt van dit netwerk heeft geconstateerd dat de beleidsmatige doorwerking van diverse gevolgen van de demografische ontwikkeling op het terrein van economie en arbeidsmarkt achterblijft. De specifieke invloed van krimp op de economische ontwikkelingsmogelijkheden wordt vaak nog onvoldoende onderkend, waardoor analyses en de aanpak voor het versterken van de economie in veel gevallen tekort schieten.

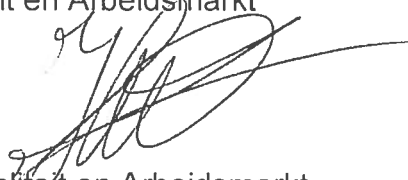
Ondergetekenden hebben het initiatief genomen om, voortbouwend op de discussie in de werkgroep, uw aandacht hiervoor te vragen en informatie hierover aanreiken: door gebruik te maken van de kennis en ervaring, die inmiddels lokaal, regionaal, nationaal en Europees is opgedaan, kan het economisch beleid van uw overheidsorgaan beter krimpbestendig worden gemaakt. Wij vragen u de hier aangereikte informatie te leggen naast uw beleid en dit waar nodig bij te sturen.

Gelet op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de overheden zal de demografische ontwikkeling met name zijn invloed doen gelden op lokaal en regionaal niveau. Regionale en lokale aanpakken kunnen echter alleen succesvol zijn bij voldoende afstemming met het Rijksbeleid. Tussen gemeenten onderling is samenwerking in het economisch beleid hard nodig, maar wij zijn ons er van bewust dat soms de concurrentie de overhand zal hebben.

De werkgroep is gaarne bereid om met verder met u in gesprek te gaan over de actuele inzichten over de relatie tussen krimp en economische ontwikkeling.

Met vriendelijke groet,

De voorzitter van de Werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt
Harry van Waveren
Voorzitter Raad van Toezicht ROC Scalda

De secretaris van de de Werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt
Arnoud Hoogsteen
Beleidsadviseur Vakcentrale FNV Lokaal Beleid

Economische vitaliteit en krimp

De aandacht voor de gevolgen van de demografische ontwikkelingen is gegroeid in een periode dat er wereldwijd sprake is van een financieel-economische crisis. Deze samenloop heeft er toe geleid dat in veel gevallen nog onvoldoende werk is gemaakt van het bestuderen van de gevolgen van vergrijzing, ontgroening en op sommige plaatsen daadwerkelijke bevolkingsdaling voor de economische structuur. Deze achterstand in kennis, analyse en beleidsvertaling moet worden opgepakt.

Een heldere aanzet hiertoe wordt gegeven in het rapport “Demographic change in the Netherlands: strategies for resilient labour markets” van de OECD/LEED uitgebracht in juni 2013. Voor het opstellen van dit rapport is nauw samengewerkt met de krimpgebieden Groningen/Drenthe, Limburg en Zeeland.

Het eerste dat opvalt in de analyse in dit rapport is dat de bevolkingsontwikkeling (daling, vergrijzing, ontgroening) zich in elke regio op een andere manier verhoudt tot de mogelijkheden voor economische ontwikkeling.

Het maakt voor het economisch beleid uit of er sprake is van bevolkingsdaling door het wegtrekken van potentiële arbeidskrachten vanwege de hoge werkloosheid in het gebied, dan wel dat er sprake is van een tekort aan arbeidskrachten door ontgroening en een sterfteoverschot.

De OECD vraagt bij elke situatie aandacht voor:

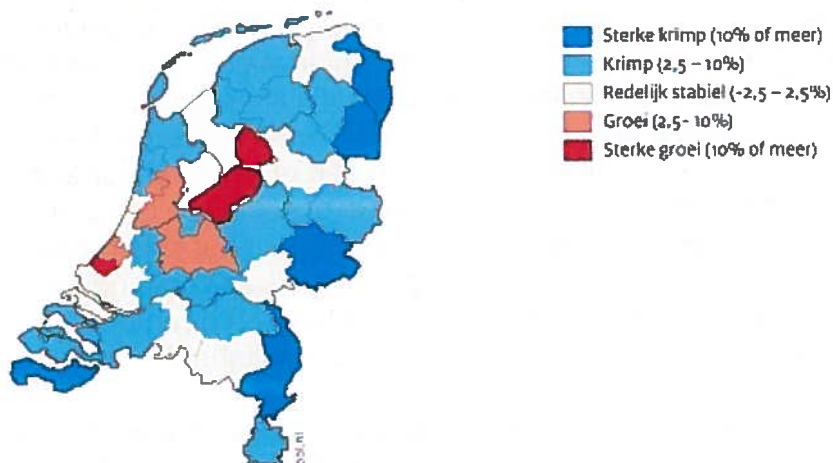
- plaatsgebonden ontwikkeling voor weerbare en dynamische gemeenschappen;
- samenwerkingsmodellen voor een dynamische en responsieve arbeidsmarkt;
- intergenerationele antwoorden op arbeidsmarktuitdagingen.

Verder in deze brief wordt op deze aanbevelingen in gegaan.

De OECD heeft voor haar rapport gebruik gemaakt van onderzoek door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Met name de publicatie ‘Lokale scenario's van de demografische verandering: de gevolgen voor de arbeidsmarkt’ is hierbij relevant. In dit document wordt becijferd dat de potentiële beroepsbevolking (alle personen tussen de 20 en 65 jaar) afneemt. Naar verwachting krijgen tussen nu en 2025 ongeveer 60% van de Nederlandse regio's hiermee te maken.

Ontwikkeling potentiële beroepsbevolking, 2010 – 2025, per COROP-gebied

Gebaseerd op pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar

Bron: CBS/PBL 2011; De Jong & Van Duin 2011, p.10

www.pbl.nl

In de werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt komen mensen samen om hun kennis en expertise te delen vanuit bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden. Voor de werkgroepleden werkzaam voor een overheidsorganisatie geldt expliciet dat zij alleen aanspreekbaar zijn op de aangeleverde informatie en niet op een de waardering en politieke conclusies hieruit. Zonder de inhoudelijke gedegen inbreng van hun zijde had deze brief niet kunnen worden geschreven.

De daling van de potentiële beroepsbevolking, onder meer door de vergrijzing, heeft gevolgen voor zowel de arbeidsmarkt als de regionale economie. Een afname van de potentiële beroepsbevolking kan zorgen voor een krappere arbeidsmarkt met meer concurrentie om arbeidskrachten. In sommige sectoren (zoals de zorg en techniek) kan zelfs een tekort aan arbeidskrachten ontstaan. Op enkele plaatsen is dit al voelbaar. De stijging van de arbeidsparticipatie kan dit op de lange termijn niet compenseren. Dit betekent dat op termijn ook de beroepsbevolking van Nederland daalt.

De effecten van de daling van de potentiële beroepsbevolking voor de regionale economie zullen per regio verschillen en zijn mede afhankelijk van de economische structuur van de desbetreffende regio. Sommige sectoren (zoals arbeidsintensieve sectoren als de dienstensector) zijn immers gevoeliger voor demografische veranderingen dan andere. Dit alles volgens het PBL.

Het is belangrijk om deze ontwikkeling van de beroepsbevolking goed in de gaten te houden. Het maakt voor eventuele maatregelen wezenlijk uit of de laatste bakker op een dorp sluit vanwege gebrek aan omzet of vanwege het ontbreken van een opvolger. Dit laatste is ook geregeld aan de orde.

Plaatsgebonden ontwikkeling voor weerbare en dynamische gemeenschappen

De OECD concludeert dat gemeenten in krimp- en anticipeerregio's er, gezien de krimp en de vergrijzing, verstandig aan doen een integrale benadering te kiezen gericht op de ontwikkeling van weerbare en dynamische gemeenschappen. Dit betekent dat hun woningbouwbeleid, ruimtelijk-economisch beleid, detailhandelsbeleid, arbeidsmarktbeleid en bedrijventerreinenbeleid op elkaar zijn afgestemd. Een goede analyse van de onderlinge verbondenheid van deze beleidsterreinen is ook opgenomen in het rapport 'Detailhandel en leefbaarheid' van Droogh Trommelen en partners (dtnp). In het rapport wordt aangetoond dat een terugloop in de detailhandel direct invloed heeft het woon- en leefklimaat (ruimte), het voorzieningen niveau (welzijn) en het vestigingsklimaat (economie). Ook omgekeerd zijn er deze verbanden.

De integrale benadering wordt ook voorgestaan in andere internationale publicaties over de ontwikkeling van de lokale economie. Uit diverse publicaties is gebleken dat een plaats een magneetfunctie kan hebben indien de sociaal culturele infrastructuur, ict en mobiliteit op orde is, in combinatie met een actief faciliterende overheid en voldoende menskracht op verschillende niveau's, rondom één of meerdere specifieke lokale producten of voorzieningen. Het versterken van synergie effecten om een krachtige 'magneetfunctie' te ontwikkelen dient speerpunt te zijn in het lokale beleid. In de meeste gevallen betekent dit dat krimp- en anticipeerregio's er verstandig aan doen zich te richten op het versterken van de bestaande bedrijvigheid (en de facilitering ervan) en minder op het aantrekken van nieuwe bedrijvigheid.

Bijzondere aandacht is bij het voorgaande is nodig voor lethargie die in regio's kan ontstaan door het wegtrekken van kader. De 'human capital' infrastructuur wordt met name in de krimpgebieden ondermijnd door bundeling van overheidsdiensten,

In de werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt komen mensen samen om hun kennis en expertise te delen vanuit bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden. Voor de werkgroepleden werkzaam voor een overheidsorganisatie geldt expliciet dat zij alleen aanspreekbaar zijn op de aangeleverde informatie en niet op een de waardering en politieke conclusies hieruit. Zonder de inhoudelijke gedegen inbreng van hun zijde had deze brief niet kunnen worden geschreven.

opschaling van overheden en het verdwijnen van grote werkgevers. Nadrukkelijk dient zich in sommige regio's de vraag aan wie daar nog de kracht, de positie en het geld heeft om een positieve ontwikkeling op gang te brengen. Vaak zijn woningbouwcorporaties hier cruciaal in.

De nationale overheid en provincies kunnen de bewustwording over de demografische transitie en de gevolgen voor de regionale arbeidsmarkt en economie onder de gemeenten, bedrijven en maatschappelijke instellingen vergroten en hen stimuleren hier gezamenlijk op in te zetten. Ook kunnen zij hen ondersteunen bij hun zoektocht naar wat de meest effectieve strategieën voor hun regio zijn en indien nodig helpen de condities te creëren die nodig zijn om adequaat op deze demografische veranderingen in te kunnen spelen. Effectieve condities kunnen ook slimme subsidievoorwaarden zijn, die samenwerking als randvoorwaarde vastleggen. Een andere mogelijkheid is het benutten van de regionale ontwikkeling- en/of investeringsmaatschappijen hiervoor.

Op lokaal niveau zijn hier al de nodige ervaringen mee opgedaan. Grenzen tussen bedrijven, burgerinitiatieven en maatschappelijke voorzieningen zijn losgelaten om de economie en leefbaarheid lokaal te versterken. In de bijlage "Het kan wèl! Bouwstenen voor een economische toolkit voor landelijke krimpgebieden" wordt hier uitvoerig op ingegaan.

Samenwerkingsmodellen voor een dynamische en responsieve arbeidsmarkt

In krimpgebieden is een transitie nodig 'van competitie naar co-operatie' denken en handelen, zo stelt de OECD. Al eerder is aangedragen dat de nationale mededingingsregelgeving niet vanuit dit perspectief is geschreven en vraagt om nieuwe doordenking.

Om te komen tot een samenwerkingsmodel voor de arbeidsmarkt, is er een lokale of regionale integrale aanpak nodig voor scholing, innovatie (door co-creatie) re-integratie en werkloosheid. Hierbij is het nodig om dicht op de huid van bedrijven te zitten om echt te weten wat nodig is.

De verantwoordelijkheid voor de werkgelegenheid ligt nu al bij gemeenten. Met de overdracht van de verantwoordelijkheden voor onder meer de WMO en in de Participatiewet wordt deze rol nog groter. Echter, omdat in de meeste gebieden de arbeidsmarkt een bovenlokale omvang kent, is er niet een vanzelfsprekende regisseur op dit terrein. Dit vraagt veel bestuurlijke flexibiliteit, ook omdat het gevaar van stroperigheid in de uitvoering op de loer ligt.

Het is verder van belang dat alle benodigde instrumenten hiervoor kunnen worden ingezet. Hierbij past niet een te centralistisch en mechanisch werkend UVW. De mogelijkheden van de regionale of lokale werkpleinen kunnen beter worden benut.

In het rapport van de OECD zijn hierover ook aansprekende voorbeelden opgenomen, zoals bijvoorbeeld de Zorgacademie in Limburg. Van goede voorbeelden kan veel geleerd worden en zij werken inspirerend!

Bijzondere aandacht is nodig voor grensarbeid. Voor een goed functionerende regionale grensoverschrijdende arbeidsmarkt zijn nog steeds belemmeringen.

De kansentabellen, die inmiddels zijn opgesteld voor Zeeuws-Vlaanderen, Achterhoek en Zuid-Limburg maken duidelijk dat het Rijk en de regio's hier prioriteit aan moeten geven.

Onderdeel van deze samenwerking dient ook te zijn een gezamenlijke (beleids-) inspanning op meer doen met minder mensen. Het gebruik maken van ICT in de zorg is daar een goed voorbeeld van. Omdat in de meeste gebieden er sprake is van een verminderde beschikbaarheid van arbeidskrachten, is het weinig effectief om in te zetten op het aantrekken van werknemers van buiten de regio. (Dit geldt niet voor sectoren met veel aanbod van Europese arbeidsmigranten, maar hier is dan wel aanvullend beleid voor nodig bijvoorbeeld inzake de huisvesting.)

intergenerationele antwoorden op arbeidsmarktuitdagingen

Met name in krimpgebieden met een toenemend tekort aan arbeidskrachten in bepaalde sectoren, is het van belang om voluit in te zetten op het vasthouden van mensen. De OECD vraagt hier nadrukkelijk aandacht voor. Een leven lang leren maakt het mogelijk dat ouderen volop mee kunnen blijven doen op de arbeidsmarkt. Het is hierbij van belang om bij het organiseren van arbeidsprocessen meer gebruik te maken van beschikbare vaardigheden. Oudere werknemers hebben een hoop ervaring om te delen; jongere werknemers hebben actuele kennis over het hanteren van nieuwe technieken en mogelijkheden. De uitwisseling van kennis tussen werknemers staat veelal nog in de kinderschoenen.

In Duitsland zijn al verschillende deelstaten, waar de overheid bijdraagt in de kosten van het actueel houden van de kennis en vaardigheden van oudere werknemers. Gerelateerd aan de gemiddelde kosten is dit heel effectief. Deze intergenerationele antwoorden verdienen prioriteit.

Tenslotte

De werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt heeft niet de pretentie het al omvattende antwoord te geven op de economische uitdagingen in krimp- en anticipeergebieden. Waar het ons om gaat is de aandacht te vragen voor de betekenisvolle demografische structuurveranderingen, die aanpassing vergen van het economisch beleid. De aanpassingen die nodig zijn, zullen verschillen per gemeente en regio, maar de noodzaak is daartoe onmiskenbaar.

HET KAN WÈL - Bouwstenen voor een economische toolkit voor landelijke krimpgebieden

De werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt van het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling beschrijft in deze notitie handvatten om veerkracht, levensvatbaarheid, welvaart en leefbaarheid in landelijk (krimp-)gebied aan te jagen. Daarbij hebben ondernemers en burgers de “lead” samen met een faciliterende overheid.

I. Ondernemerschap, burgerkracht en overheidsparticipatie – het fundament

In de EU heeft vanaf 2002 (gemeten tot en met 2010) het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) voor 85% van de aanwas van werkgelegenheid gezorgd. Grote, kapitaalintensieve bedrijven zorgden hier en daar (afhankelijk van de sector) voor meer omzet dan het MKB maar hadden slechts een klein aandeel in de banengroei. In krimpgebied Groningen en anticipeerregio Drenthe zorgt tot op de dag van vandaag het MKB voor rond de 80% van de banenaanwas, terwijl het grootbedrijf en de topsectoren daaraan slechts rond de 20% bijdragen. Tevens is in de dorpen op het platteland het MKB de sector die voor innovatie zorgt – in de regel niet de landelijke aandacht trekkende en octrooiverwervende ideeën, maar wel zoveel innovatie dat het bedrijf door de jaren heen overeind bleef en blijft. En het zijn de MKB-ondernemers die mee bijdragen aan fysieke ontwikkelingen in de centrumgebieden van de dorpen en kernen, aan parkjes en ander groen, aan dorpsvernieuwingsplannen en aan het sponsoren van de vele verenigingen in de dorpsgemeenschappen. Daarmee is het MKB in plattelandsgebieden de motor van de sociaal-economische vitaliteit. Dat geldt in het bijzonder voor krimp- en anticipeerregio's. We spreken van “dorpse topsectoren”.

Burgers nemen – zeker ook in gebieden met een dalende bevolkingsomvang – de regie over hun eigen leven en leefomgeving, over wat zij van belang achten voor hun gemeenschap: burgerkracht. De overheid streeft naar “modern burgerschap” vanuit een ideële insteek maar ook uit economische noodzaak (financieel terugtreden). Waar deze trends elkaar ontmoeten ontstaat een nieuwe dynamiek en gaan burger en ondernemer met de overheid op zoek naar nieuwe samenwerkingsvormen in het fors veranderde krachtenveld tussen publiek en privaat. De nieuwe rol van de overheid bestaat uit “overheidsparticipatie”: loslaten en faciliteren wat van onderop ontstaat. En in een brief en kabinetsnota van juni 2013 schrijft Minister Plasterk: “...de wijzigende verhoudingen tussen overheid, burger en markt vragen van ‘de’ overheid dat deze actief vertrouwen en ruimte biedt aan maatschappelijke initiatieven in het publieke domein, daarbij haar sturende rol meer loslaat en zeggenschap overdraagt.”

Deze ontwikkelingen leiden tot vernieuwend ondernemerschap, waarbij bedrijfsleven, burgers en overheden elkaar versterken in het belang van economische vitaliteit en arbeid in dorp en regio. De impact hiervan is het grootst als ondernemers en burgers het voortouw nemen. Dat kan met een kleine groep toegewijde ondernemers en burgers of op basis van een brede dorpsbeweging, vooral afhankelijk van de aanleiding. Ondernemers en burgers zijn in de “lead”, de overheid is nadrukkelijk volgend, faciliteert en ondersteunt of geeft wellicht in overleg met het dorp een “duwtje”.

Zo wordt breed gewerkt aan de leefkwaliteit van woongemeenschappen, rekening houdend met allen die er wonen, en met specifieke aandacht voor de onderkant van de samenleving.

Er zijn inmiddels meerdere goede voorbeelden van dergelijke vormen van samenwerking en beweging. In diverse dorpen namen ondernemers en burgers het voortouw – inderdaad gefaciliteerd door de gemeente – en brachten een klein initiatief tot grote bloei. Zodanig dat kleine en grote partijen wilden aansluiten, dat iedereen deel wilde uitmaken van het initiatief. En met veel sociaal-economische reuring tot gevolg. En in Parkstad Limburg kreeg de samenwerking de vorm van een Internationale Bau Ausstellung (IBA), een Duits concept waarin partijen zich met ondernemende initiatieven inzetten voor de leefbaarheid. Hier wordt demografische neergang verbonden aan nieuwe verdienmogelijkheden. Voor een dergelijk transformatieproces is de inzet van het “menselijke kapitaal”, het “eigen DNA”, broodnodig. Deze benadering raakt aan wat ook wel gebiedsontwikkeling 3.0 wordt genoemd: een grotere rol van markt en particulier initiatief, minder financiële regels vanuit de overheid, gebiedsontwikkeling is opgeschoven van aanbodgericht naar vraaggericht en de nadruk ligt minder dan voorheen op vastgoedontwikkeling en meer op integrale ontwikkeling van het gehele gebied.

II. Doel – het concretiseren van vitaliteit

Doelstelling van deze notitie van de werkgroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt is het bijdragen aan:

- Versterking van de lokale en regionale economie ten behoeve van het behoud van veerkracht, levensvatbaarheid, welvaart en leefbaarheid in landelijk (krimp-)gebied.
- Versterken en uitbouwen van ondernemersgericht denken en ondernemerschap (lokaal en regionaal), aanwezige kennis en ketens verbinden en versterken.
- Het ontwikkelen van een toolkit voor vitalisering, deze breed uitzetten in betrokken regio's, gelardeerd met beschreven praktijkcasussen.

Bezie deze doelstelling tegen het in hoofdstuk I geschetste fundament.

De vraag kan gesteld worden in welke mate de overheid een rol speelt of zou moeten spelen waar het gaat om de eigen kracht van burgers en ondernemers. Moeten ondernemers en burgers niet volledig het heft in eigen hand nemen? Met de kanttekening dat dit op diverse locaties al gebeurt – dat ondernemers, in de regel samen met burgers, de regie nemen – zien wij wel degelijk een rol voor de overheid weggelegd, zij het een andere dan voorheen. “Loslaten is een andere manier van vasthouden” zei een Drentse wethouder in dit verband. Het economisch tij en de veranderende samenstelling van de bevolking bieden kansen: vernieuwende ruimte voor beleid in een tijd van schaarse middelen.

In zijn algemeenheid verwachten ondernemende initiatieven een grondhouding van de overheid die kan worden samengevat met de kreet “Het kan wèl!” De overheid kan initiatieven steunen en versterken door ze te faciliteren – flexibiliteit qua regelgeving, organisatie, eventueel financiën, geen bureaucratie, waar nodig methodieken aanreiken, suggesties doen voor partners en netwerken, wederzijds leren, desgevraagd direct of indirect helpen aanjagen.

Enkele concrete suggesties: uitbesteden niet-kerntaken aan ondernemers, bij (dreigende) leegstand in centra samenwerking partijen binnenstadseconomie, flexibele bestemmingsplannen die ruimte bieden aan vernieuwing. Overheden kunnen een rol spelen bij het geven van goede voorbeelden, goede experimenten en programma's die als vernieuwende economische denkmodellen te bestempelen zijn. Zo kunnen overheden, vooral gemeenten, bijdragen aan het stimuleren van nieuwe economische impulsen, lokaal en in de regio.

III. Uitnodigende visie – de voorwaarde

Het fundament onder economische vitaliteit is burgerkracht *en* ondernemerskracht: het verbinden van burgerinitiatieven en lokaal en regionaal ondernemerschap. Burgers en MKB als aanjager van lokale en regionale economische ontwikkeling. Het stimuleren van bestaande en nieuwe MKB-achtige bedrijvigheid in het landelijk gebied is vooral sturen op de dynamiek vanuit het (maatschappelijk) midden.

Devies: Werk vraaggericht en niet overheidgestuurd. Ga voor de slimme verbindingen van en met private agenda's en belangen. Zoek laagdrempelige facilitering en financieringsmogelijkheden. Maak gebruik van oud-ondernemers, van ondernemersorganisaties, banken, belangenpartijen van burgers.

Belangrijke voorwaarde voor dit alles is een uitnodigende visie van de overheid. Een op innovatie gericht beleid met betrekking tot ruimte, infrastructuur, regels en facilitering (onder meer experimenteerruimte, bestemmingsplan op maat, e.d.). In het besef dat het niet die overheid is die aanstuurt.

Deze visie vereist een agenda, een programma:

- Collectieve middelen voor het aanjagen en de begeleiding van experimenten en programma's in de regio. Het oormerken van middelen kan van belang zijn voor specifieke experimenten (gemeentefonds, financiering afgestemd op concrete taken en condities).
- Wegnemen van belemmerende (interpretatie van) regelgeving ten behoeve van creatieve initiatieven en om professionele bijdragen aan burgerinitiatieven mogelijk te maken.
- Beleidsruimte en kennisuitwisseling (vernieuwende impulsen van burgerinitiatieven voor economische vitaliteit en arbeidsmarkt).

IV. Toolkit – het aanjagen

Het belang van de samenwerking van ondernemers en burgers, met de overheid als facilitator, wordt algemeen onderkend. De hier als noodzakelijke voorwaarde genoemde uitnodigende visie wordt echter nog niet alom omarmd. In het landelijk gebied is de (potentiële) energie aanwezig om creatief, innovatief en explosief te schitteren. Er is een duwtje nodig om het economisch en ondernemingsgericht denken te versterken. En om als bewoners en ondernemers anders naar je (krimp-)gebied te kijken.

Een eerste stap daartoe is de totstandkoming van een toolkit **lokaal en regionaal ondernemerschap**. Gewenste verbindingen en ketens in dit proces zijn nog nauwelijks in beeld en kunnen middels de ontwikkeling van de toolkit, verrijkt met concrete voorbeelden van praktijkcasussen zichtbaar worden gemaakt.

Onderstaand vijf clusters die in hun samenhang succesvol zijn gebleken in het doelgebied, een *tried and tested* benadering. Binnen deze clusters herkennen we meerdere tools voor in de "kit". Er is veel ruimte voor (en noodzaak tot) maatwerk. De vijf clusters zijn hierbij niet meer dan een instrument, een voertuig voor het versterken van de daadkracht, aanwezige kennis en vaardigheden bij diverse partijen, gericht op het aanjagen van regionale economische vitaliteit en arbeidsmarkt. Daarbij is het uitgangspunt: geen onderlinge concurrentie in de regio.

V. Vijf clusters tools – tezamen een benadering voor vitalisering van de lokale economie

1. Versterken bestaand ondernemerschap

- Zorg dat het centrum van een dorp in stand blijft, verban geen ondernemers die voor reuring zorgen naar een industrieterrein. Houd centra compact, krachtig en gevuld met ondernemers en ondernemende initiatieven. Pak leegstand meteen aan met (nieuwe) creatieve vormen van ondernemerschap.
- Huisvesting (bijvoorbeeld van de slaapkamer naar een leegstaande school (zzp))
- (Her)oprichten ondernemersvereniging, kennisnetwerken, samen doen (gezamenlijk bijvoorbeeld grote offerte uitbrengen), uitwisseling producten en diensten
- Innovatie, bijvoorbeeld door al of niet gezamenlijk een nieuwe branche op te pakken (niet per se de huidige expertise van de ondernemer(s))
- Gezamenlijke marketing
- Gezamenlijke administratie
- Aanpak openbaar gebied (bijvoorbeeld winkelcentrum/dorpscentrum)
- Aanpak lege panden (herbestemming en tijdelijkheid): stimuleren bedrijfsverzamelgebouwen, business centers, broedplaatsen (ZZP), huisvesting specifieke groepen
- Effectieve ketensamenwerking KvK, MKB, overheden.

2. Stimuleren nieuw ondernemerschap

- Mensen vinden die een onderneming willen opzetten (werkzoekend of lang gekoesterde wens)
- Is er in dorp/wijk een vraag die een ondernemend antwoord vereist (voorbeeld dorp waar de ondernemers besloten de uittocht van ouderen te stoppen en zelf privaat huisvesting, zorg en dagopvang te gaan bieden)
- Ondersteuning en advies bieden bij de start
- Footloose ondernemingen/cottage industries aantrekken
- Werken vanuit het (maatschappelijk) midden
- Al die zaken die ook voor bestaand ondernemen gelden

3. Opzetten bewonersbedrijven

- Met bewoners in wijk/dorp bedrijf opzetten, verdienmodel/ in principe zonder overheidsgeld (onder meer crowdfunding)
- Werkzaamheden waar de gemeenschap om vraagt (sociaal ondernemen en duurzaamheid?)
- Overname of creatie van publieke voorzieningen (zwembaden, dorpshuizen, winkel)
- Overname taken overheid tegen betaling en op grond van bedrijfsmatige afspraken
- Effectieve samenwerking in keten van overheid, woningcorporaties, bewonersorganisaties
- In Nederland steeds meer voorbeelden (en experimentenprogramma BZK en LSA), in Engeland inmiddels nationale beweging met eigen bank, eigen rechtsvorm, eigen koepel, eigen BBC programma en duizenden bewonersbedrijven, onder meer waterkrachtcentrale, pubs, winkels, zwembaden, zorg, glasvezelbedrijf, enz. (zogeneten community businesses, development trusts, wijkontwikkelingsmaatschappijen, mini-ondernemingen?)

4. Versterken arbeidsmarkt

- Deels genereren de hierboven genoemde items arbeidsplaatsen (voor jongeren en ouderen), deels ook is het nodig een aparte benadering los te laten op de arbeidsmarkt (concrete stageplekken voor jongeren?)

- Uitgaan van de kracht van lokaal/regionaal ondernemerschap, MKB als echte banenmotor (85% tegen 21% grootbedrijf), hier banen genereren, hier zorgen dat vacatures meteen vervuld kunnen worden; inzetten op "dorpse topsectoren"
- Rechtstreeks contact met de werkzoekende, mede om contact ondernemer - werkzoekende te kunnen regelen, gesprek jongere werklozen, wat willen ze, waar zit energie (matching, talentontwikkeling)
- Vormen van onderwijs: bewonersbedrijf wil de nieuwe managers laten scholen, ondernemers hebben lersers nodig en organiseren een cursus regulier onderwijs beter laten aansluiten, nieuwe vormen van onderwijs zoals de zorgacademie in Parkstad (functioneel scholen, vergelijk de oude bedrijfsscholen)
- Gebruik maken van diversiteit (bijvoorbeeld gevestigde en nieuwe [arbeids-]migranten)
- Arbeidsmarkten in grensregio's meer integreren creëert extra banenkansen en vergroot de aantrekkingskracht van het hele gebied (voorbeeld: Achterhoek en Kreis Borken); vergt onder meer aanpak van fiscale en juridische belemmeringen

5. Wisselwerking lokale en regionale economische initiatieven

- Verbindingen leggen tussen regionaal-economische agenda's en maatschappelijke innovatie-thema's (agro&food, duurzame energie, gezondheid), nieuwe verdienmodellen tussen economie en natuur&landschap: *gebiedseconomie*
- Wel aansluiten bij de topsectoren, bijvoorbeeld door lokaal klein biobased ondernemen (groen, gezond en duurzaam) te stimuleren of kleinschalige verblijfsaccommodatie aan te bieden; dat een dergelijke "invulling" nodig is moge onder meer blijken uit het rapport van de rekenkamer over Energy Valley
- Maar vooral ook zorgen voor een eigen dorpse (MKB)topsector en daarmee een wijk of dorp een boost laten geven aan de regio, imago hele gebied opvizzelen
- Op dit snijvlak van lokaal en regionaal concrete initiatieven realiseren
- Gebruik braakliggende terreinen (tijdelijkheid).

De komende periode willen we bovenstaande benadering voor het versterken van de lokale economie verder uitdragen. Door de opgedane kennis te delen en uit te wisselen kunnen bestaande ontwikkelingen versterkt worden en verder worden gebracht. Het breder bekend maken van de 'tools' kan burgers, ondernemers en overheden de weg wijzen. De meeste verrassende bijdragen komen vaak van burgers en bestuurders die buiten de gebaande paden durven te treden. Die zelf hun experimenteergebieden ontwikkelen en zich daarbij laten stimuleren.

VI. Voorbeelden

Voorbeelden maken vaak meer duidelijk veel woorden:

- Nieuwe relaties burgerinitiatieven, overheden, bedrijfsleven
- Niveau stad en platteland – stedelijke economie, wijk economie, buurteconomie, dorpseconomie (wederkerigheid, bijvoorbeeld 'boer zoekt stad', de stadsboerderij, stadsmoestuinen), ruimte, gebouwen en woningen
- Bewonersbedrijven – collectief, particulier opdrachtgeverschap; overname publieksvoorzieningen
- Voorzieningen – o.a. zorg als markt
- Vervoer en mobiliteit
- Veiligheid

- Kracht in Nederland

Enkele concrete:

- Experiment wijkonderneming, LSA en BZK – www.bewonersbedrijven.nl
- www.tijdvoorsamen.nl; seniorensociëteit Andromeda (Woensel Noord)
- www.achterhoek2020.nl, kansenatlas grensregio Achterhoek-Kreis Borken
- www.dewijkplaats.nl; voorbeeld van de Wasbar, een wasserette, kapsalon en café
- Wijkwaardenhuis Afrikaanderwijk Rotterdam
- Moesmobiel (mobiele moestuinen) Haarlem
- Samen Razem (Kraggenburg, tijdelijke arbeidsmigranten)
- Wijkrestaurants voor en door bewoners
- In ontwikkeling: overname Fast Flying Ferry Noord-Holland door bewoners en ondernemers
- Dorpscoöperatie Nieuw-Dordrecht
- Zorgcoöperatie Hoogeloon
- Wijkeconomie Valthermond
- Zwembad Valthermond
- Centrumondernemers Schoonebeek
- Ondernemers Sleen
- Community Businesses/Development Trusts Groot Brittannië, koepelorganisatie Locality

***Wergroep Economische Vitaliteit en Arbeidsmarkt
oktober 2013***